“The Shop on The High Street” (Jan Kadar & Elmar Klos) : Een les in provinciaal opportunisme

“Le miroir aux alouettes” (Jan Kadar et Elmar Klos) : une leçon sur l’opportunisme provincial

Brecht Capiau

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/7699>

DOI : 10.4000/temoigner.7699

ISSN : 2506-6390

Traduction(s) :

“Le miroir aux alouettes” (Jan Kadar et Elmar Klos) : une leçon sur l’opportunisme provincial - URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/7704> [fr]

Éditeur :

Éditions du Centre d’études et de documentation Mémoire d’Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2018

Pagination : 14-18

ISBN : 978-2-930953-076

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Brecht Capiau, « *“The Shop on The High Street”* (Jan Kadar & Elmar Klos) : Een les in provinciaal opportunisme », *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 127 | 2018, Online op 10 février 2022, geraadpleegd op 14 février 2022. URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/7699> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/temoigner.7699>

THE SHOP ON THE HIGH STREET

(JAN KADAR & ELMAR KLOS)

EEN LES IN PROVINCIAAL OPPORTUNISME

FILM 2018 is een zwart jaar voor de Poolse democratie en geschiedschrijving. In februari stemde de senaat een wetsvoorstel dat het mogelijk maakt om burgers die stellen dat het land medeschuldig is aan de Holocaust drie jaar in de gevangenis te stoppen. De ruk naar rechts in het Polen van president Andrzej Duda baart het Westen al langer zorgen, maar dit voorstel werd met opperste verbijstering ontvangen in politieke kringen. Polen heeft altijd al een ambigue relatie gehad met de Tweede Wereldoorlog. Enerzijds is er de woede en de verbittering omwille van het feit dat Auschwitz, het bekendste concentratie- en uitroeiingscentrum, zich op Pools grondgebied bevindt. Anderzijds kwamen de eerste rapporten over het bestaan van dit soort oorden van het Poolse verzet. Het aanvaarden en kunnen plaatsen van deze ambiguïteit helpt echter in de heling van dit internationale trauma. Een van de eerste films die het nationale verleden recht in de ogen keek en zelfs zorgde voor een verhoogde interesse in Holocaustfilms was de Tsjechoslowaakse prent *The Shop on the High Street* uit 1965 van Jan Kadar en Elmar Klos.

'A FARAWAY COUNTRY OF WHICH WE KNOW LITTLE'

Om alle nuances van de film te kunnen begrijpen en de complete afwezigheid, op een nobele uitzondering na, van nazi's en swastika's in een Holocaustfilm te duiden, is het noodzakelijk dat we een korte schets geven van de Tsjechoslowaakse geschiedenis van 1938 tot 1942, de periode waarin de film zich afspeelt. Ons verhaal begint met het Verdrag van München op 30 september 1938. In dit verdrag geven de grote mogendheden, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Italië, aan nazi-Duitsland de toestemming om de Duits-spreekende gebieden, het zogenoemde Sudetenland, in Tsjechoslowakije te annexeren. Ze hopen dat na de annexatie van Oostenrijk, de *Anschluss*, in maart 1938, dit de laatste Duitse aanhechting zal zijn. Bekend in dit verband is wellicht de foto waarop de Britse premier Neville Chamberlain met het verdrag zwaait en

Peace for our time belooft. Dat Tsjechoslowakije zelfs niet geraadpleegd wordt over deze aansluiting, is het minste van de premier zijn zorgen. Hij omschrijft het gebied immers als 'a faraway country of which we know little'.

In maart 1939 gaat Hitler nog een stap verder en voegt ook de rest van het land toe aan zijn Derde Rijk. Hierna beslist de Führer om Tsjechoslowakije op te delen: het protectoraat Bohemië en Moravië komt onder Duitse controle, de Slovaakse staat is onafhankelijk. In werkelijkheid installeren de nazi's er een marionettenregering onder leiding van Jozef Tiso. Om zijn macht te verankeren, maakt Tiso gebruik van de Hlinka Guard, die een belangrijke rol speelt in *The Shop on the High Street*. Deze militie van de Slovaakse volkspartij met het beruchte dubbele kruis als symbool verzorgt vanaf maart 1942 de Jodendeportaties in Slovakije. Als beloning verrijken de leden zich met de bezittingen van de Joden en confisqueren ze hun onroerende goederen.

ANATOMIE VAN EEN PERSONAGE: ANTON 'TONO' BRTKO, DE 'PASSIEVE COLLABORATEUR'

Anton 'Tono' Brtko is het hoofdpersonage in de film. Tegelijk speelt hij ook de symbolische rol van 'everyman', een figuur waar de doorsneekijker zich makkelijk mee kan identificeren. Dit wordt nog eens benadrukt door het feit dat we de naam van het dorp waar hij woont nooit te horen krijgen. Brtko wil slechts drie dingen in zijn leven: overleven, geen problemen veroorzaken en overeenkomen met zijn dorpsgenoten. Wat de rassenpolitiek van zijn tijd betreft, is hij vrij oppervlakkig. Tono wil er in bedekte termen over praten, maar enkel tot een bepaald punt. In feite is het iets waar hij geen invloed op heeft en waar hij zich ook niet mee wil bemoeien. Daar komt verandering in wanneer Markus, de lokale Hlinka Guard commandant, hem vraagt om de Arische controleur te worden van het winkeltje van de slechthorende en licht seniele Joodse Rozalia Lautmann. Zijn vrouw Evelyn beschouwt dit als een geweldige opportuniteit om rijk te worden op de kap van de bejaarde vrouw. Brtko is minder enthousiast. Hij vindt Markus een ongelooflijke schoft, maar is tegelijk jaloers op de rijkdom en weelde die zijn schoonbroer tentoon kan spreiden sinds de man zich heeft aangesloten bij de Hlinka Guard. Zijn beslissing om zich toch in te laten met de 'Jodenkwestie' is de eerste 'stepping stone' op het pad naar zelfverloochening en tenslotte zelfvernietiging.

Twee scènes in de eerste helft van de film tonen aan dat de Slovaakse timmerman eigenlijk niet weet waar hij mee bezig is. In de eerste scène voert hij dronken een Hitlerimitatie op voor Markus. Dit is een belangrijk gegeven omdat we later in de film nog een voorbeeld te zien zullen krijgen van een aangeschoten Brtko die de sociale regels aan zijn laars lapt. Je zou kunnen concluderen dat hij enkel in dronken toestand inziet met welk soort mensen hij zich eigenlijk inlaat. In de tweede scène slaagt de timmerman er amper in om Rozalia uit te leggen wat een Arische controleur is en wat die moet doen. Bovendien denkt de vrouw dat hij Krtko en niet Brtko heet. Krtko betekent 'mol' in het Slovaaks en onderstreept nogmaals dat de man volledig blind is voor absurde situatie waarin hij zich bevindt. Als klap op de vuurpijl laat hij zich gewillig betalen door de Joodse gemeenschap van het dorpje om het verlieslatende winkeltje in stand te houden. Hij 'collaboreert' zowel met de Hlinka Guard als met de Joden zonder enig besef van de consequenties van zijn passieve meelopersgedrag. Hij wordt geleefd door de verschillende partijen die een

© Filmové studio Barrandov, 1965

© Filmové studio Barrandov, 1965

© Filmové studio Barrandov, 1965

beroep op hem doen, waardoor er langzaam maar zeker een gewetenserosie ontstaat.

Een ander aspect van de rolprent die filmcritici al hebben aangestipt, is de religieuze connotatie die rond het personage van Brtko hangt. Zo is de Slovaak, net als Jezus, een timmerman en moet hij zich staande houden in een vijandige omgeving. Ook hij wordt bespot en ...

... op een bepaald moment krijgt hij zelfs het verwijt ‘een martelaar’ te zijn. De verwijzing naar de Jezusfiguur is echter dubbelzinnig. Regisseurs Jan Kadar en Elmar Klos corrumperen dit beeld en keren het binnenste-buiten. Zo is er een shot waarin Tono zijn voeten wast. Het wassen van zijn voeten in onschuld is echter, net als het wassen van de handen van Pontius Pilatus kort voor het uitleveren van Jezus aan zijn vijanden, niet meer dan een schaamlapje dat moet verbergen dat hij alleen verantwoordelijk is voor zijn desastreuze beslissingen. Het personage van Anton Brtko kunnen we dus eerder in verband brengen met de onwillige ‘beul’ Pontius Pilatus dan met zijn slachtoffer Jezus Christus. Als Brtko bovendien al een geloof aanhangt, dan kunnen we dit het best omschrijven als bijgeloof. Een mooie illustratie daarvan is het hoefijzer dat hij in het begin van de film over zijn schouder werpt als geluksbrenger.

Anton ‘Tono’ Brtko is niet door en door slecht. Hij verschuilt zich achter een muur van passieve fatsoenlijkheid, waardoor hij oogluikend dingen laat gebeuren die moreel niet te verantwoorden zijn. Dit is wellicht de hoofdreden waarom de film tot op vandaag een gevoelige snaar raakt. De quote van Edmund Burke dat de enige noodzakelijke vereiste om het kwaad te laten overwinnen goede mensen zijn die niets doen, is meer dan ooit van toepassing op onze Slovaakse timmerman.

THE SHOP ON THE HIGH STREET: WEGBEREIDER VAN DE HOLOCAUSTFILM

Het buitengewone succes van *The Shop on The High Street* betekende de doorbraak van de Tsjechoslowaakse film in de internationale cinema. Toch is de film ook een buitenbeentje in de filmstroming die later bekend zou staan als ‘The Czechoslovakian New Wave’, omdat regisseurs Jan Kadar en Elmar Klos geen deel uitmaken van de jonge garde die afstudeerde aan de Praagse filmschool in het begin van de jaren zestig. Beiden konden al een pak ervaring voorleggen met films als *Kidnapped* (1952) en *The Accused* (1964). Het kritische en commerciële succes van de film in de Verenigde Staten in 1966 en de daaropvolgende Oscar voor beste buitenlandse film verankerden de status van de film als moderne klassieker. De latere Oscarnominaties voor *A Blonde In Love* van Milos Forman en *Closely Watched Trains* van Jiri Menzel bevestigden dat de Tsjechoslowaakse film geen eendagsvlieg was.

Het succes van *The Shop on The High Street* had echter ook een donker randje. Na de Sovjetinvasie

© Filmové studio Barrandov, 1965

van 1968 in Tsjechoslowakije werd de film uit roulatie gehaald. In september 1969 emigreerde Jan Kadar, de onderdrukking beu, naar de Verenigde Staten, waar hij vooral carrière maakte met televisiefilms. Elmar Klos bleef in zijn geboorteland, maar kreeg af te rekenen met ontslag en tegenwerking. Geen van beiden zouden ooit nog het succes van *The Shop on The High Street* kunnen evenaren.

De film droeg in belangrijke mate bij tot een hernieuwde interesse in het maken van films met de Holocaust als onderwerp. Waar de rolprent vaak om wordt geprezen, is het vermijden van de sentimentele valkuil van het verzet van de ‘eenzame held’ waar veel latere films zoals *Schindler's List* wel intrappen. Het is juist de stilzwijgende toestemming van vele honderdduizenden mensen overal ter wereld, die de Holocaust mogelijk heeft gemaakt. *The Shop on The High Street* verbeeldt dat inzicht op een sobere en effectieve wijze, amper twintig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Het drama behoort daarom tot het selecte kransje van films binnen de Holocaustcinema dat de tragedie terugbrengt tot haar kleinmenselijke proporties. ■

Brecht Capiu

→ Meer weten

- ◆ *The Shop on The High Street* van Jan Kadar en Elmar Klos (1965)
Met Jozef Kroner (Anton Brtko), Ida Kaminska (Rozalia Lautmannova), Fratisek Zvarik (Markus Kolkotsky), e.a. – 120 minuten